

מצוות העדות

הרב אב"י ונגרובר

א. הקדמה

ב. מקור החיוב

ג. מהות החיוב

ד. עד אחד

ה. חובה משפטית או מוסרית בלבד?

1. תשלום על נזק שנגרם עקב כבישת עדות ('נזק ראייתי')

2. תביעת עדות

3. דין הכובש עדותו

4. בין חיוב בתשלומים לחיוב קרבן

ו. סיכום

א. הקדמה

העדות משמשת ככלי מרכזי בבירור טענות בעלי הדין בבתי המשפט. הצדדים הטוענים מוכרחים להתייחס אל העדות, לסתור אותה, או ללכת בעקבותיה, והדיינים מבססים עליה את הכרעתם.

חשיבותה הרבה באה לה מכוח התורה, אשר מעניקה לה כוח כמעט מוחלט, בבירור טענות וספקות שבין הצדדים. אשר על כן, על כתפי העד מונחת אחריות כבדה בכל מהלך העדות. בראש ובראשונה עליו להפנים ולקלוט היטב את מה שהוא רואה, בשלב הבא חובתו ללכת לבית הדין ולמסור את הדברים.

מלבד עצם הקריאה לבוא ולהעיד מטפלת התורה במי שנמנע ומחייבת אותו בדין. הכובש עדותו,¹ נקרא בתורה חוטא ונושא עון,² ועליו להתכפר. התורה מזהה את כבישת עדות כפגם בנפש האדם ולא רק כפגיעה בזולת.³

* הרב אב"י ונגרובר, מכון 'משפטי ארץ', עפרה.

1. כובש = מסתיר, מונע. כלשון הכתוב (מיכה ז, יט): "ישוב ירחמנו יכבש עונתינו ותשליך במצלות ים כל חטאותם".

ובלשון חכמים: "הכובש נבואתו" (משנה סנהדרין יא, ה). ביטוי זה מופיע בדברי הראשונים בקשר לעדות, כגון ספר החינוך מצוה קכב.

חובתו של אדם מישראל להעיד בפני בית הדין מעוגנת בצו של התורה אשר נוגע לתחום הרוחני, הפנימי, בין האדם לקונו, שהרי בהרבה מקרים נמצא העד לבדו ואין איש שיוכל לתבוע ממנו הגדת העדות.⁴ בכך בא לידי ביטוי הבדל מהותי בין החיוב להעיד בפני בית הדין הדתי, לחיוב להעיד בפני בית המשפט החילוני. החיוב להעיד, שמקורו בחוק המדינה, אינו חיוב 'דתי', ומשום כך, החובה היא כלפי החברה, ולא כלפי ריבונו של עולם. מהן משמעויות הדבר? כיצד משפיע הציווי הדתי על העדות, על העד, על המערכת המשפטית, ועל תחומי העדות? בהקשר זה נבקש גם לבחון, האם קיימת זיקה בין החיוב האזרחי להעיד, לחיוב הדתי? איזה חיוב הנו רחב יותר, ומזה הם השיקולים היוצרים את חובת העדות?

ב. מקור החיוב

לפי חכמים, מקור החובה להעיד מצוי בפרשת ויקרא –

ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד או ראה או ידע, אם לוא יגיד ונשא עונו... והיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה אשר חטא עליה. והביא את אשמו לה' על חטאתו אשר חטא, נקבה מן הצאן, כשבה או שעירת עזים לחטאת, וכפר עליו הכהן מחטאתו. ואם לא תגיע ידו די שה, והביא את אשמו אשר חטא, שתי תרים או שני בני יונה לה' – אחד לחטאת ואחד לעולה.⁵

כך נאמר במשנה –

כיצד מאיימין את העדים? על עדי נפשות, היו מכניסין אותן ומאיימין עליהן... ושמא תאמרו מה לנו ולצרה הזאת? והלא כבר נאמר: "והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד וגו'" (ויקרא ה, א).⁶

וכך עולה מן הנאמר בגמרא –

תניא, אמר רבי יהושע: ארבעה דברים, העושה אותן פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, ואלו הן... והשובר עדי שקר להעיד... והיודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו.

2. ויקרא ה, א.

3. כנגד המצווה למסור עדות קיים לעתים איסור על מסירת עדות – כל עדות שאין בה תועלת משפטית. עדות כזאת היא בבחינת לשון הרע ואפילו כשנאמרת בפני הדיינים.

חכמים (פסחים ק"ג, א) כללו יחד את מי שצריך להעיד ולא מעיד, ואת מי שהולך להעיד כשאסור לו, ואמרו שהקדוש ברוך הוא שונא אותם. במילים אחרות: כשם שיש מצווה לומר, כך יש מצווה שלא לומר. ההבחנה ההלכתית בין המצווה לבין האיסור נמצאת בדברי הרמ"א ח"מ כח, א.

4. כדברים המסורים ללב האדם, שעליהם נאמר "ויראת מאלוקיך" (ויקרא יט, יד, וברש"י שם).

5. ויקרא ה, א-ו.

6. משנה סנהדרין ד, ה. אמנם המשנה מדברת על דיני נפשות ומורה על החובה להעיד בהם, אך מסתבר שלא התכוונו חכמים לנפשות דווקא, משום שפשט הפסוק לא מדבר על נפשות, ואדרבה, המלים "או ראה או ידע", מתפרשות על פי חכמים כעוסקות בדיני ממונות בלבד.

במאי עסקינן? אילימא בבי תרי, פשיטא, דאורייתא הוא, "אם לוא יגיד ונשא עונו!"⁷
הגמרא דנה בעד יחיד שכבש עדותו. מן הסוגיה עולה כדבר פשוט, ששני עדים חייבים
להעיד, ומקור החיוב הוא בפסוק מפרשת ויקרא.⁸
התורה פותחת ומגדירה את הכובש עדותו כ'חוטא'. במה חטא? על כך ניתן ללמוד
מהמשכו של הפסוק. החוטא הוא מי שנעשה עֵד,⁹ והושבע על טענתו, שלא ראה או שלא
שמע. חוטא זה נושא עוון, וכדי להתכפר עליו להביא קרבן 'עולה ויורד'.
לפי פרשנות זו, החובה להעיד מובלעת למעשה בפסוק, מבלי שהיא כתובה בו בצורה
מפורשת. למעשה, הפסוק כתוב במהופך: חוטא, שבועה, עדות. הסדר ההגיוני היה צריך
להיות הפוך: חיוב להעיד, שבועה, סירוב להעיד הגורר את הגדרת המסרב כחוטא, וחיובו
בהבאת קרבן.¹⁰
כאמור, המצווה אינה עולה ישירות מן הכתוב.¹¹ לפי התשב"ץ,¹² החיוב להעיד מובלע
במילים "והוא עד", שמשמען – "והוא חייב להיות עד".
לפי בעלי התוספות,¹³ יש ללמוד מן העונש – "ונשא עונו". לפי פירוש זה, הקרבן בא על שני
מרכיבים: על כבישת העדות, ועל שבועת השקר.¹⁴ לפי דבריהם, יש לפרש את הפסוק כך:

7. בבא קמא נו, א.
8. הרמב"ם מנאה כמצוות עשה (ספר המצוות עשין קעט), כמובא לקמן. מן השאלות (פג) משמע, שמי
שלא מעיד עובר על איסור, וכן הסמ"ק (רלט) מנה איסור שלא לכבוש עדות מן הפסוק "אם לוא יגיד".
רס"ג לא מנה כלל מצווה להעיד. הברכי יוסף (כח, ו) בשם תשובת תורת חסד כתב, שכופים על מצווה זו
ככל מצווה שבתורה. אפשר להסביר על פי זה את סמכות בית הדין לכפות על מי שמחזיק בידו שטר שיש
בו ראייה, להוציאו (ראה: רמב"ם טוען ונטען ה, ז; שולחן ערוך חו"מ טז, ד).
9. המילים "והוא עד" משמשות כשם תואר, והתורה קוראת "עד" למי שראה או שמע, אף שלא העיד עדיין.
המלבי"ם (ויקרא ה, ד"ה והוא עד) מדקדק ומבחין בין עד לבין עוֹנֵה ("שקר ענה באחיו"). עד הוא מי
שראה או שמע, אף שלא העיד, ועונה הוא עד שמעיד.
10. חכמים הבינו שיש משמעות הלכתית למילה "עד". עד אינו רק מי שראה מעשה שעליו מתקיים דיון בבית
הדין, אלא הוא גם מי שראוי להעיד, היינו, שכשר לכך. כך בערכין (יז, ב): "והוא עד, עד שיהא כשר
מתחלתו ועד סופו". ובספרא ויקרא (דיבורא דחובה פרשה ח):
והן שיודעין לו עדות עד מפי עד או שהיה אחד מהן קרוב או פסול, יכול יהו חייבין? תלמוד לומר
"ושמעו קול אלה והוא עד" – בזמן שהן כשרין לעדות, לא בזמן שהן פסולים מן העדות.
לפי דברי חכמים, כוונת התורה היא להציב תנאי במילים "והוא עד" ולומר: אם הוא (מי שראה עדות)
שמע, או ראה והוא עד (כשר להעיד), אז ישא עונו אם לא יגיד את מה שראה.
התשב"ץ (וזהו הרקיע, קלט) פירש את אותן המילים כקובעות חובה להעיד.
אמנם בשבועות (לא, א) למדו חכמים הלכה זו מהמילים "אם לוא יגיד" – "בראויים להגדה".
11. נראה שהתורה נקטה בסדר זה בשל ההקשר. אנו עומדים בספר ויקרא, והפרשה עוסקת בקרבנות ככפרה
על חטא בענייני שבועות, כגון שנשבע לשקר. לכן הכותרת היא: "נפש כי תחטא ושמעה קול אלה". פרטי
השבועה הובאו כבררך אגב, כאילו כבר הוזכרו במקום אחר כבר. אם הייתה רוצה התורה לדבר על חיוב
הגדת העדות, ודאי הייתה פותחת בעדות.
12. הרדב"ז (שו"ת רדב"ז מכתב יד, ח, א ד"ה הלכות סנהדרין) תלה בלשון זו שאינה מצוה במפורש, את
לשונו של הרמב"ם במשנה תורה – "העד מצווה", ולא כתב "מצוות עשה... להעיד".
13. לעיל, הערה 9.

מי שלא העיד עדות ישא עוון; אם הוא שמע קול אלה וכיחש בה הרי הוא חוטא, ויתחייב גם בקרבן.

רב אחאי גאון¹⁵ מפרש את הפסוק בדרך דומה, אלא שהוא מוצא את מקור החיוב להעיד במילים "כי תחטא". לפי פירושו, משמעות "נפש כי תחטא" היא, נפש שתחטא בכבישת העדות (שמופיעה בהמשך הפסוק). רק לאחר הגדרת הכובש עדותו כחוטא, מוסיפה התורה שאם "שמעה קול אלה", כלומר, החוטא גם הושבע על כך שאין הוא יודע עדות, "ונשא עונו". רב אחאי קורא אם כן את הפסוק כך: "נפש כי תחטא... אם לוא יגיד".

הרשב"א¹⁶ מציע דרך אחרת להבנת מקור החיוב. לדבריו, אין לנו אפשרות למצוא את המילים בפסוק שמלמדות את החיוב, אולם בידינו לבחון את ההיגיון ההלכתי וממנו להסיק. החיוב להביא קרבן מעיד על קיומו של חטא. חטא זה, טוען הרשב"א, לא יכול להיות החטא של שבועת שקר, משום שהלכה פסוקה היא, שאין הנשבע לשקר חייב קרבן, כאשר חברו מחייבו להישבע. לפיכך, הכרחי הוא, שחיוב הבאת הקרבן בא כעונש על חטא אחר. והוא – כבישת העדות. וכל מי שפטור מלהעיד פטור מקרבן השבועה.

ההבדל בין פירושם של בעלי התוספות לזה של הרשב"א מתמקד בהבנת הגורם המחייב את הקרבן. לפי התוספות, החייב קרבן מוגדר תחילה כנושא עוון על כך שכבש עדותו. אם נושא העוון גם נשבע, או הושבע מפי אחרים שאין הוא יודע דבר על הנושא הנדון, והתברר ששיקר, הרי הוא מתחייב בקרבן. כלומר, שני גורמים מחייבים אדם בקרבן: כבישת עדות ושבועה.

מנגד, לפי הרשב"א, כבישת העדות היא העבירה הדורשת קרבן ככפרה, כאשר השבועה הנה תנאי בלבד לקיומו של החיוב, ולא חטא בפני עצמו.¹⁷

13. **בבא קמא** נ"א ד"ה פשיטא.

14. החיובים אינם תלויים זה בזה. ייתכן שיהיה חיוב להעיד ללא קרבן שבועה (דוגמת עדות על קרקע או על עבדים או על שטרות). גם אישה, במקום שעדותה מועילה, מחויבת להעיד, מדאורייתא, אך אינה מתחייבת בקרבן. לעומת זאת, עד אחד, במקום שמועילה עדותו, חייב להעיד. אם לא עשה כן, ונשבע שאינו יודע עדות, חייב להביא קרבן. ההבדל בין העדויות נובע מסיבת פסלותן של העדויות. פסלותו של עד אחד אינה עצמית, שכן, ראוי הוא להעיד במקום אחר, עם עד נוסף. על כן, במקום שמחויב העד להעיד, גם בהיותו יחיד, יחולו עליו כל ההלכות הנוגעות לעדות שניים. לעומת זאת, אישה אינה בת עדות. משום כך, גם אם ישנם מקרים שבהם התקבל עדותה, לא יחולו עליה כל ההלכות הנוגעות לעד שכבש עדותו. ראה: **משנה למלך** הגהות לספר החינוך, ויקרא קכג, ד"ה חוץ, ו**מנחת חינוך** קכב, ד י.

15. **שאלות דרב אחאי גאון** סט. הנצי"ב (**העמק שאלה** שם, א) מבאר את הפסוק לפי שיטת השאלות, שהחטא הנזכר בראש הפסוק מפורט בהמשך, במילים "אם לוא יגיד", וכמו באשם גזלות, שהחטא המחייב את הקרבן מורכב מעצם הגזל, שאליו מצטרפת שבועת שקר.

16. **בבא קמא** נ"א ד"ה אי בתרי מדאורייתא נמי מחייב.

17. אולי גם **הרמב"ם** סבור כרשב"א: בשבועות פ"ט הוא מחייב בקרבן גם את מי שהושבע מפי אחרים, אף שלא ענה אמן. כלומר: אפשר לראות את השבועה כחלק מהתביעה ולא כשבועת שקר העומדת בפני עצמה. הדברים מתחדדים יותר לאור דברי הרמב"ם בפרק ז שם לגבי שבועת הפיקדון, שאף היא מחייבת במושבע מפי אחרים, ושם הרמב"ם מדגיש שהכפירה היא במקום עניית אמן.

השוואת שבועת העדות לשבועת הכופר בפיקדון המופיעה בהמשך הפרשה, מעלה שהתוספות מזהים מכנה משותף לשתי השבועות. כשאדם עובר עבירה כלפי חברו והוא מכחיש אותה בשבועתו, מחייבת אותו התורה בקרבן, וכשם שכשנשבע בעצמו לשקר צריך קרבן לכפרה,¹⁸ כך כשהושבע מפי אחרים צריך כפרה. כלומר: השבועה נמצאת במוקד הפרשה.

לעומת זאת, מדברי הרשב"א עולה הבחנה בין השבועות: בשבועת הפיקדון, השבועה מחייבת קרבן, ואילו בשבועת העדות כבישת העדות היא זו שמחייבת. כאן יש לציין שהתורה מכנה את שתי השבועות בשמות שונים, בפיקדון קוראת לה התורה שבועת שקר ואילו בשבועת העדות, המילה שבועה אינה נזכרת, אלא "אלה",¹⁹ שוני זה תומך כמובן בשיטת הרשב"א.

ג. מהות החיוב

מקורות שונים הוצעו בדברי הפוסקים לחובת העדות בתורה. לניתוח המקורות והשוואתם, תהיה השלכה רבה, כפי שניווכח בהמשך, על היקף החובה ועל אופיה.

הרמב"ם מגדיר את החיוב להישבע כמצוות עשה, הנלמדת מהפסוק הנזכר. וזו לשונו בספר המצוות –

שצונו להעיד בבית דין בכל מה שנדעו. בין שיהיה בו מיתת מי שהעדות עליו או הצלתו, הפסד ממונו או הרוחתו, אנחנו חייבים להעיד זה כלו ולהודיע הדיינין מה שראינו או שמענו. והנה הביאו רבותינו עליהם השלום ראייתם על חיוב הגדת העדות מאמרו יתעלה "והוא עד או ראה או ידע" (ויקרא ה, א). והעובר על מצוה זו והוא שיכבש העדות ענשו גדול,²⁰ והוא אמרו יתעלה "אם לוא יגיד ונשא עונו" (הובא בלאוין רצו). וזה דבר כללי. ואם היתה העדות שכבש אותה עדות ממון וכחש בה ונשבע עליה – חייב קרבן עולה ויורד (עשה עב) כמו שביאר הכתוב (שם) ובתנאים הנזכרים בשבועות (ריש פרק ד). וכבר התבאר משפטי מצוה זו בסנהדרין ובשבועות (פרק ד).²¹

18. ויקרא ה, ד: "או נפש כי תשבע לבטא בשפתים להרע או להיטיב לכל אשר יבטא האדם בשבעה ונעלם ממנו והוא ידע ואשם לאחת מאלה".

19. הגמרא (שבועות לה, ב-ל, א) דנה בלשון "אלה", ומפרשת על פי מקורות אחרים את משמעות הפסוק כשבועה.

20. מדוע כתב הרמב"ם, דווקא כאן, שעונשו גדול? שאלה דומה ניתן לעורר גם על הגמרא (פסחים קיג, ב) האומרת "שלשה הקדוש ברוך הוא שונאן, המדבר אחד בפה ואחד בלב, והיודע עדות בחבירו ואינו מעיד לו, והרואה דבר ערוה בחבירו ומעיד בו יחידי". תשובה לכך מצויה בדברי ספר החינוך קכב: "ביטל עשה וענשו גדול מאד, כי בכח העדות יתקיימו הישועים, על כן נכתב בו (ויקרא ה, א) אם לוא יגיד ונשא עונו".

21. ספר המצוות עשה קעח.

במקום אחר כותב הרמב"ם, שהחיוב להעיד מקורו גם במצוות לא תעשה שבפסוק "לא תעמד על דם רעך"²². וזו לשון הרמב"ם –

היא שהזהירנו מהתירשלה בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת המות או ההפסד ויהיה לנו יכולת להצילו... ובאה האזהרה מהמנע להצילו באמרו יתעלה "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא יט, טז). וכבר אמרו שמי שיכבוש עדות תכללהו גם כן זאת האזהרה כי הוא רואה ממון חבירו אובד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת, וכבר בא בזה הענין גם כן "אם לוא יגיד ונשא עונו" (ויקרא ה, א; הובא בעשין קעח). ולשון ספרא: "מניין אם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליה? תלמוד לומר: 'לא תעמד על דם רעך'. ומניין אם ראית אותו טובע בנהר או לסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו אתה חייב להצילו? תלמוד לומר: 'לא תעמד על דם רעך'. ומניין לרודף אחר חבירו להרגו שאתה חייב להצילו בנפשו? תלמוד לומר: 'לא תעמד על דם רעך'" (ספרא קדושים ב, ד).²³

על אף שהפסוק מתפרש בדרך כלל כעוסק בדיני נפשות²⁴ וניתן היה לומר שאף החובה להעיד מכוחו נוגעת רק לדיני נפשות, הרמב"ם²⁵ מרחיב את החיוב ומחיל אותו גם על דיני ממונות.²⁶

עולה אם כן, שהעד חייב להעיד מכוח שני ציוויים: "אם לוא יגיד" ו"לא תעמד על דם רעך".

מהו ההבדל בין השניים, פרט להבדל הברור שבין "עשה" ו"לא תעשה"?

הציווי הראשון מחייב את העדות בכל אופן, בין לזכות בין לחובה, בין לממון בין לנפשות. כלשון הרמב"ם: "וזה דבר כללי". הציווי השני עוסק במצב שבו יש הפסד לזולת, והציווי נובע מן הדאגה להצלת ממונו – "לא תעמד על דם רעך".²⁷

הציווי הראשון, הנמנה כמצוות עשה,²⁸ הוא כלפי הדין והאמת, "להודיע לדיינים" כלשון הרמב"ם, כדי לחשוף את האמת ולמצות את הדין. הציווי השני הוא חיוב כלפי הזולת, שעלול להפסיד. התורה אוסרת על מי שיודע עדות, לשתוק, ובכך לגרום הפסד.

22. ויקרא יט, טז.

23. ספר המצוות לא תעשה רצו.

24. למשל בסנהדרין עג, א.

25. על פי מדרש חכמים בספרא.

26. לפי שער משפט (כח, ב), גם לדעת הרמב"ם, הפסוק מחייב עדות בדיני נפשות בלבד, ואף שכתב "...רואה ממון חבירו אובד", אין זה אלא אסמכתא. סיוע לשיטתו מצוי בעובדה שהרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו את הפסוק הנ"ל כמקור לחיוב להעיד. גם המשך חכמה (ויקרא יט, טז) כתב שדברי הרמב"ם בספר המצוות לא תעשה רצו אינם מדוקדקים.

27. אולי אפשר לפרש ברמז את המילה "דם" כממון. אולם, זהו כמובן רמז בלבד, היות והשימוש בביטוי 'דמים' כמכוון לכסף, מצוי בלשון חכמים בלבד, ולא בלשון תורה.

28. לשון התורה "אם לוא יגיד" אינה משתמעת באופן ברור כמצוות עשה. החובה להעיד נלמדת מכלל הלאו.

ניתן לומר שהציווי הראשון הוא ביסודו מן המצוות שבין אדם למקום, אם כי, ציווי זה נושא גם חובה כלפי החברה,²⁹ שהרי הדין מעמיד את העולם, בעזרת העדות. הציווי השני נושא אופי מובהק של מצווה שבין אדם לחברו.

ד. עד אחד

מקורה של החובה להעיד עשוי להשליך גם על היקפה של החובה, כפי שניווכח בפרק זה. מדין תורה, אין מוציאים ממון על פי עדותו של עד אחד. מפי השמועה למדו חכמים,³⁰ שיש בכוח עדות היחיד לחייב את מי שהעידו נגדו שבועה.³¹

אם כן, שונה התועלת מעדותו של עד אחד, או הנזק הנגרם עקב כבישת עדותו, מן התועלת שבעדותם של שני עדים או ההפסד הנובע מכבישת עדותם. הדבר מעורר מאליה את השאלה, האם גם חובתו של היחיד להעיד שונה מחובתם של שניים? שמא אין היחיד מחוייב להעיד, כל עוד לא מצטרף אליו עד נוסף?

נראה, שניתן להשיב על שאלה זו מתוך הסוגיה בעניין עונשו של הכובש עדותו. הסוגיה מבחינה לעניין זה בין עד אחד שכבש עדותו, לשני עדים שכבשו עדותם –

תניא, אמר ר' יהושע: ארבעה דברים, העושה אותן פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, ואלו הן: הפורץ גדר בפני בהמת חבירו, והכופף קמתו של חבירו בפני הדליקה, והשוכר עדי שקר להעיד, והיודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו...
והיודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו. במאי עסקינן? אילימא בבי תרי, פשיטא, דאורייתא הוא, "אם לוא יגיד ונשא עונו!" אלא בחד.³²

מדברים אלו למדנו, שהפסוק שממנו נלמדה החובה להעיד עוסק בשני עדים, למרות שהוא נוקט בלשון יחיד – "עד". ואם כן, שני עדים חייבים להעיד מדאורייתא. עד אחד אינו חייב להעיד מדאורייתא, אך אם לא העיד חייב לשלם בדיני שמים.³³

בהמשך מציע רש"י³⁴ שתי תשובות לשאלה, מדוע היה ברור לגמרא שהפסוק עוסק בשני עדים ולא בעד אחד:

29. בדומה לציווי "ובערת הרע מקרבך" (דברים יג, ו) שמגמתו כפולה: להסיר את הרע כי כך ציווה הקדוש ברוך הוא, ולבער את הרע כדי ליצור חברה בריאה ומתוקנת. על יסוד הבחנה זו "מתירה" התורה להעיד, חרף איסור לשון הרע.

הרב עזיאל (שו"ת משפטי עזיאל ד, חו"מ יג) מבסס על יסוד הבחנה זו מצווה להעיד במשפט הפלילי בפני בתי משפט אזרחיים.

30. לשון הרמב"ם טוען ונטען א, א.

31. כתובות פו, א.

32. בבא קמא נו, א.

33. מן הסוגיה לא ברור לגמרי מה דינם של שניים שכבשו עדותם, האם הם חייבים גם בדיני אדם? מדברי רש"י (בבא קמא נו, א ד"ה פשיטא דאורייתא הוא) עולה, ששני עדים שכבשו עדותם חייבים בדיני שמים בלבד, ועל חיוב זה נאמר בסוגיה "פשיטא", כלומר, פשוט שחייבים בדיני שמים, כיוון שעל כך מדבר הפסוק.

א. הגדתו של עד אחד אינה מחייבת ממון, וחכמים הבינו שהפסוק מדבר על מי שיכול להגיד דווקא הגדה משמעותית. כלומר, לחייב ממון.

ב. כל מקום שבו אומרת התורה "עד" – כוונתה לשניים.³⁵

מבחינה הלכתית ישנו הבדל בין ההסברים, במקום שבו יהא בכוחו של עד אחד לחייב ממון, למשל במקרה של נסכא דרבי אבא.³⁶ לפי ההסבר הראשון, תחול על העד החובה להעיד, כמו על שניים. לעומת זאת, לפי ההסבר השני, לא תחול החובה, כיוון שהתורה חייבה רק שניים להעיד, ועד אחד אינו בכלל.

כאמור, למסקנת הסוגיה בבבא קמא, עד אחד לא נכלל בפסוק "אם לוא יגיד" וממילא אינו חייב להעיד מדאורייתא.³⁷ כך משמע גם מדברי התלמוד הירושלמי על המשנה –

מפי בית דין – להוציא עד אחד. בשאמרו לו הרי את מקובל עלינו כשני עדים יהא חייב? ת"ל "והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו" – את שכשר להעיד עדות תורה, יצא אחד שאינו כשר להעיד.³⁸

אף-על-פי כן, פסק הרמב"ם שעד אחד חייב להעיד, ואם לא העיד, עבר על הציווי "אם לוא יגיד" –

העד מצווה להעיד בבית דין בכל עדות שיודע, בין בעדות שיחייב בה את חבירו... שנאמר: "והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו".³⁹

הרב סולובייצ'ק⁴⁰ מיישב את דברי הרמב"ם, תוך שהוא מבחין בין האיסור לכבוש עדות לאיסור לכפור בפני בית דין בשבועה. העובר על האיסור האחרון חייב קרבן שבועת העדות, אולם, עד אחד שכפר בבית דין, אינו חייב קרבן. הסוגיה דנה על חיוב מסירת עדות שיש לו יכולת להתפתח לחיוב קרבן, גם עד אחד חייב למסור עדות מן התורה אלא שאין בחיובו חלות שם של כפירת העדות. הרמב"ם בהלכות עדות בא להגדיר מי חייב ללכת ולהעיד, על כן אינו מחלק בין עד אחד לשניים.⁴¹

על אף שכאמור, חיוב הקרבן שבתורה מדבר על עדות שני עדים, חכמים ציינו כמה מקרים יוצאים מן הכלל, שבהם גם עד אחד חייב בקרבן –

34. שם ד"ה אם לא יגיד.

35. על פי הפסוק "לא יקום עד אחד באיש" דברים יט, טו. כך למדה הגמרא סוטה ב,ב.

36. בבא בתרא לג,ב.

37. מי שטוען 'פרעתי', ויש לו עד אחד המסייע לדבריו, חייב העד להעיד (אף קודם תקנת רב נחמן המחייב שבועת היסח), כדי שלא יחשבוהו כגולן – חוות יאיר רח, וראה באמרי בינה (עדות ח), שתמה על דבריו.

38. שבועות ד, א.

39. רמב"ם עדות א, א.

40. רשימות שיעורים שבועות לא, א, עמ' מב.

41. ייתכן לפי זה שאף פסול צריך ללכת ולהעיד, אולי בית הדין יקבל עדותו, אם לא כעד כשר – על כל פנים עשויה להיות איוו שהיא תועלת בעדותו.

אמר אביי: הכל מודים בעד סוטה, הכל מודים בעד אחד, והכל מודים בעד שכנגדו חשוד על השבועה. הכל מודים בעד סוטה – שחייב בעד טומאה, דרחמנא הימניה, דכתיב: "ועד אין בה" (במדבר ה, יג), כל שיש בה... הכל מודים בשכנגדו חשוד על השבועה... כגון ששניהן חשודין... הכל מודים בעד אחד דר' אבא... מחויב שבועה ואינו יכול להישבע, משלם.⁴²

המשותף למקרים אלו הוא, שיש תועלת בעדותו של עד אחד, ויש בכוחה להכריע דין. לפי קצות החושן,⁴³ עד אחד חייב להעיד מן התורה, משום מצוות השבת אבדה. לדעת נתיבות המשפט⁴⁴ חלה עליו על כל פנים חובה מדרבנן, לבוא ולהעיד.

ה. חובה משפטית או מוסרית בלבד?

ההגדרה האחרונה מעוררת את השאלה החשובה, האם חובה זו, כלפי האחר, נושאת אופי מוסרי בלבד, או שמא יש בכוחה להפוך לחובה משפטית לכל דבר ועניין?

לשאלה זו, השלכות מרחיקות לכת בנוגע לשאלות דוגמת השאלה: האם יכול בעל הדין לתבוע את העד שיבוא להעיד לו? האם יכול הוא לדרוש מבית הדין הפעלת סנקציות כמו חרם, נידוי וכדומה כלפי העד, כדי לזכות במה שמגיע לו על פי דין? אם לא בא העד להעיד, האם יכול בעל הדין לתבוע את ההפסד שנגרם לו מן העד? האם רשאי לתפוס משל העד, כפיצוי על הנוק שגרם לו?

הרמב"ן⁴⁵ והנמוקי יוסף⁴⁶ לא רואים את החובה להעיד כחייב משפטי, ועל כן פוטרים עד אחד ואף שני עדים⁴⁷ שכבשו עדותם, מתשלומים עבור הפסד שנגרם עקב כבישת העדות, "כמו מי שרואה ממון חבירו אובד ואינו מצילו".⁴⁸ לשיטתם, תשתית המצווה היא "ממידת גמילות חסדים".⁴⁹

42. **שבועות** לב, א-ב, וכך פסק הרמב"ם שבועות י, ח-יב.
 מקור זה קשה, להסבר השני ברש"י (לעיל, הערה 33), התולה את הוצאת עד אחד מגדר החיוב, בכך שלשון "עד" משמעה בהכרח שני עדים. כך הקשה רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס לב"ק נו, א.
 43. **קצות החושן** כח, ג.
 44. **נתיבות המשפט** כח, א, עי"ש הנפק"מ.
 45. **קונטרס דינא דגרמי** (מהדורת מכון מערבא), עמ' קפו ד"ה והיודע בעדות.
 46. **נמוקי יוסף** על הרי"ף בבא קמא כד, א.
 47. הגמרא (**בבא קמא** נו, א) מדברת על חיוב בדיני שמים בלבד. אף על פי כן, יש פוסקים (כפי שיבואר בהמשך), שהבחינו בין עד אחד לשניים, וחייבו שניים בתשלומים.
 48. לשון הרמב"ן בקונטרס **דינא דגרמי** שם.
 49. ר"י קארו (**שו"ת אבקת רובל** קצה) נקט בשיטה זו, ופטר אדם שעלול היה להפסיד ממון בעדותו מן החובה להעיד. כיוון שאין אדם חייב לגמול חסד על חשבונו. אמנם, משום "לא תעמוד על דם רעך", חייב אדם לנקוט באמצעים ואף להוציא הוצאות. ראה: **סנהדרין** עג, א.
 [עוד לעניין הפטור ממתן עדות, עקב נוק שעלול להיגרם למעיד עקב מתן העדות, ראה בפסק דינו של בית הדין הרבני האזורי ת"א-יפו, תיק 5637/כ"א, פד"ר ה, 132 – הערת עורך, י"א.]

לדעת החיד"א,⁵⁰ גמילות חסד מוסיפה על מצוות העדות, מלבד המצווה הכתובה בפרשת ויקרא, יש חיוב נוסף לגמול חסד. ולכן, קרוב או פסול שנתקבלו על-ידי הצדדים כעדים, אף שאינם נכנסים תחת הכותרת – "והוא עד", חייבים ללכת ולהעיד משום גמילות חסד. כמו כן, מצוות גמילות חסד מאפשרת שלא להעיד רק כאשר יש הפסד מוכח למי שיעיד, כפי שנפסק בהלכות השבת אבדה⁵¹ שרק בהפסד מוכח לממונו, מותר לאדם להתעלם.

המקור השני לחיוב עדות "לא תעמד על דם רעך" עומד בסתירה גמורה להגדרה של גמילות חסד, בהיותו מצביע על חיוב גמור לסייע ביד האחר ולהצילו.

מדברי הרמב"ם ניתן ללמוד שהוא לא ראה את הגדת העדות רק כגמילות חסד. לדבריו –

העד מצווה להעיד בבית דין בכל עדות שיודע, בין בעדות שיחייב בה את חבריו בין בעדות שיזכהו בו, והוא שיתבענו להעיד בדיני ממונות שנאמר "והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו".⁵²

תביעת בעל הדין, אם כן, היא תנאי לחיוב העד. עצם הסמכות לתבוע עדות, מלמדת שהעדות אינה "ממידת גמילות חסדים" בלבד. אם במידת גמילות חסד עסקינן, אין לבעל הדין, לכאורה, יכולת לתבוע קיומה. גמילות חסד נובעת מרצון האדם ומהתנדבותו לסייע לחברו והרי היא בגדר לפנים משורת הדין. כל אלו שוללים מעיקרה את יכולת התביעה. נוסף על כך, התביעה אף אינה נצרכת. חיוב האדם בגמילות חסד מקורו בפסוק "והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות, והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו"⁵³ או מן הפסוק "ואהבת לרעך כמוך".⁵⁴ חיובים הנסמכים על פסוקים אלו הם עצמאיים, ואין להם צורך בקיומה של תביעה כדי שיחולו.

יוצא אם כן, שלפי הרמב"ם העד חייב על פי דין ללכת ולהעיד, וחיובו הוא (גם) כלפי בעל הדין. חיוב זה, אף גובר על החיוב כלפי שמים, שהרי אם בעל הדין לא תובע את העדות, אין העד חייב ללכת ולהעיד, אף לא משום חובתו כלפי המקום. נראה אם כן מדברי הרמב"ם, שהחיוב המרכזי הוא כלפי בעל הדין, ולא כלפי המקום.

מסקנה זו מתחזקת לאור ההלכה המעניקה לבעל דין את הכוח לכפות על מי שיודע לו עדות שיבוא להעיד, באמצעות 'חרם סתם'. וכך פסק השולחן ערוך –

אדם רשאי להחרים בבית הכנסת על כל מי שיודע לו עדות, שיבא ויעיד.⁵⁵

הטלת חרם יכולה להתבצע רק בידי מי שיש לו זכות, שאותה הוא מבקש לממש.

50. שער יוסף להוריות ח, ב (פ, ט, א).

51. שולחן ערוך חו"מ רסד, א.

52. רמב"ם עדות א, א.

53. שמות יח, כ, על פי דרשת חכמים בבבא מציעא ל, ב:

דתני רב יוסף: "והודעת להם" – זה בית חיהם, "את הדרך" – זו גמילות חסדים, (אשר) "ילכו" – זה ביקור חולים, "בה" – זו קבורה, "ואת המעשה" – זה הדין, "אשר יעשו" – זו לפנים משורת הדין.

54. ויקרא יט, יח. וכלשון הרמב"ם אבל יד, א.

55. שולחן ערוך חו"מ כח, ב.

בעל החוב יכול לתבוע את מה שמגיע לו, וזוהי זכות ממשית שהעניקה לו התורה. הסמכות להטיל חרם מבטאת למעשה את הסמכות לממש את הזכות המוענקת לבעליה על פי דין.⁵⁶ מובן מאילו, שסמכות כזו אינה קיימת אצל מי שאין בידו זכות, אך הוא מבקש לקבל סיוע, בתורת גמילות חסד.

עם זאת, חשוב להדגיש, שהטלת החרם איננה זכות מוחלטת, כיוון שאין אדם יכול להטיל חרם או שבועה על העד עצמו, אלא בדרך של 'סתם', כלומר, באופן כללי. אילו הייתה החובה להעיד חובה מוחלטת כלפי הזולת, כמו החיוב הממוני, אין סיבה לקבוע, שלא ניתן יהיה להטיל חרם מפורש על העד הספציפי, הנמנע מלהעיד.

1. תשלום על נזק שנגרם עקב כבישת עדות ('נזק ראייתי')

ההכרה בקיומו של חיוב משפטי על העד, כלפי מי שעדותו עשויה להצילו מהפסד, פותחת פתח לחיוב העד בתשלום, על נזק שנגרם עקב כבישת העדות ('נזק ראייתי').

הריא"ז מפרש את סוגיית בבא קמא שהובאה לעיל,⁵⁷ שהגמרא פוטרת מדיני אדם רק עד אחד, ואילו שני עדים היא מחייבת. לכן פוסק הריא"ז⁵⁸ שיש לחייב את העד שכבש עדותו בתשלומים, על ההפסד שנגרם לבעל הדין. מצוות העדות לשיטתו, הנה חובה משפטית על העד, שאינה נובעת ממידת גמילות חסדים בלבד. לכן, ניתן להטיל על החייב את חובת התשלום על הפסד שנגרם עקב הפרת החובה. לפי דרך זו, דומה העד הכובש עדותו למי ששורף שטר חוב של חברו, כיוון שלמעשה, הוא החזיק בידו זכות של בעל הדין ובידיו ביטל אותה.

למרות זאת, החיוב בתשלומים מחודש, היות ובניגוד לשורף שטר חובו של חברו, העד הכובש עדותו לא ביצע מעשה שבאופן אקטיבי ביטל את זכותו של חברו, אלא נמנע מעשייה, ובכך גרם לחברו הפסד.

להלן⁵⁹ נראה שגם הראב"ד סובר כן, על פי שיטתו בעניין חיוב קרבן.

אמנם, שיטת ראשונים זו לא נפסקה להלכה.⁶⁰ מכך ניתן להסיק, שלחובה להעיד אין משמעות ממונית. עם זאת, עצם קיומה של שיטה זו, מעיד שמשמעותה של המצווה חורגת מגדר של 'לפנים משורת הדין', או גמילות חסד גרידא.

56. הרשב"א (שו"ת הרשב"א ב, רכט) הסתייג מהטלת החרם. הוא רואה בו מנהג בלבד ואומר עליו ש"אינו תורה".

57. הערה 32.

58. הובא בשלטי הגבורים על הרי"ף ב"ק כד, א אות ב.

59. סמוך להערה 82. נראה במאמרו של הרב חיים וידאל, "החובה להעיד, כאשר מסירת העדות עלולה להסב לעד נזק", בקובץ זה, עמ' 189, שדייק כן גם מדברי הכסף משנה והרמב"ם. ובעמ' 197 מובאים הדברים בשם הראשל"צ הג"ר שלמה עמאר – הערת עורך, י"א.

60. הרחבת דברים בעניין זה, ראה במאמרו של הרב חיים וידאל, "החובה להעיד, כאשר מסירת העדות עלולה להסב לעד נזק", המתפרסם בקובץ זה, עמ' 185 – הערת עורך, י"א.

2. תביעת עדות

בעלי התוספות מתנים את נשיאת העוון של העד הכובש עדותו בכך שהעד יכבש עדותו בפני בית הדין. הסיבה לכך היא –

דכשואמרים אין אנו יודעים להעיד שוב אינם יכולין להעיד, דכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, והיינו "אם לוא יגיד" דקרא אבל חוץ לב"ד אין לחוש שיכול לחזור ולהעיד.⁶¹

כלומר, רק מי שנשאל בפני בית הדין האם יודע הוא עדות בדבר, והשיב בשלילה, ולאחר מכן התברר שידע עדות, יישא עונו.⁶²

הרמב"ם מגדיר מי חייב להעיד בדרך זו –

העד מצווה להעיד בבית דין בכל עדות שיודע, בין בעדות שיחייב בה את חבריו בין בעדות שיזכהו בו, והוא שיתבענו להעיד בדיני ממונות שנאמר "והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו".⁶³

מן הדברים עולה, שהן הרמב"ם והן התוספות, רואים את תביעת העדות כבעלת משקל בענישתו של הכובש עדותו. אולם, הבדל יסודי יש בין שיטותיהם. הרמב"ם מגדיר את מצוות העדות, כמצווה שחלטה מותנית בקיומה של תביעת עדות. לעומתו, אצל בעלי התוספות, תביעת העדות אינה מגדירה את המצווה, אלא קובעת מתי ייענש הכובש את עדותו, מתי "יישא עונו".

לכן, ייתכן שלדעתם של בעלי התוספות, החובה להעיד אינה מותנית בקיומה של תביעה. כמו כן ייתכן, שאף אין צורך בתביעה, אלא די בכך שיהיה מי שישאל את העד, בבית הדין, האם הוא יודע עדות בדבר?

תפיסתו של הרמב"ם מרחיבה את היקף החובה מחד, אך מצמצמת אותו מאידך. החובה, על פי הרמב"ם, חלה על כל מי שנתבע על ידי חברו להעיד, אף אם לא כפר, ולא ענה לחברו דבר. כלומר, על האיסור ניתן לעבור גם בהימנעות מפעולה, בעצם המחדל, ואין צורך בעשייה. זאת, בניגוד לתפיסתם של בעלי התוספות, הדורשים הכחשה מצד העד בבית הדין. מצד שני, לפי הרמב"ם, ללא תביעת בעל הדין, לא יתחייב העד כלל לבוא.⁶⁴

61. תוספות ב"ק נו, א ד"ה פשיטא.

62. כיוון שהתורה אומרת "לא יגיד", דייקו התוספות שהעונש יחול רק על מי שכפר בבית דין, שם ההגדה שלו מחייבת ולא יכול לחזור בו.

63. רמב"ם עדות א, א.

64. בהלכות שבועות מונה הרמב"ם כפירה של העד כתנאי בשבועת העדות, אך השוואה להלכות עדות מלמדת שחובת עדות קיימת אף בשני תנאים מתוך העשרה שמנה בהלכות שבועות והם: תביעת בעל הדין, עדות בממון. ראה למשל מעמדו של עד פסול; לדעת החזו"א הוא אמנם אינו חייב במצווה אך יש עליו חובה למסור את הידוע לו לבית הדין, ובית הדין יחליט מה לעשות בעדותו (חזון איש חו"מ ליקוטים כו; שבועות לא, א).

הפוסקים דנו בשאלות, מתי, לדעת הרמב"ם, חלה חובת העדות, המותנית בקיומה של תביעה להעיד,⁶⁵ ומהו המקור לדבריו.

הבית יוסף⁶⁶ סבור, שעמדתו של הרמב"ם נובעת מן ההשוואה בין חיוב הקרבן לבין החיוב להעיד. כמו שחיוב הקרבן מותנה בקיומה של תביעה, כך גם המצווה אינה חלה עליו בטרם תביעה.

על דבריו יש להעיר, שההשוואה אינה מוכרחת. אמנם, קיימת תלות מסוימת בין החיובים, אך תלות זו יכולה להיות חד כיוונית. כלומר, חיוב הקרבן מותנה בהתקיימותם של התנאים המגדירים את העדות כחובה. באין חובה להעיד, כמובן שגם לא יחוייב הכובש עדותו להביא קרבן. אולם, מכך אין להסיק, שגם החיוב להעיד מותנה בהתקיימותם של התנאים לחיוב הקרבן.⁶⁷

המנחת חינוך⁶⁸ מדייק מלשון הפסוק "אם לוא יגיד", שכתבה התורה בוא"ו ואל"ף. לדבריו, בכך ביקשה התורה לומר: "אם לו לא יגיד – ונשא עונו".

ברור, שמקורה של התביעה אינו נובע גם מן הציווי "לא תעמד על דם רעך", שכן, החובה להציל את ממונו של הזולת מנוק או הפסד, אינה בגדר 'לפנים משורת הדין', ואין היא מותנית בכך שהזולת יתבע את הצלת רכושו.

אפשר שחיוב הקרבן במצווה זו על ידי השבעת העד בדרך של 'מושבע מפי אחרים', הוא שהביא את הרמב"ם למסקנה שחובת העדות מותנית בתביעת עדות. השבעת העד בידי בעל הדין, לימדה את הרמב"ם שהעדות אינה רק כלי ביד בית הדין, אלא היא זכותו של בעל הדין. זכות זו, ככל זכות, ניתנת לתביעה או למחילה. לפי הסבר זה, חובת העדות אינה חובה מוסרית בלבד, כגמילות חסד, ואף לא חובה כלפי שמים. חובה זו יסודה בחובה לכבד את הזכות שהעניקה התורה לבעל הדין – זכות העדות.

ייתכן גם, שלשון הפסוק היא שהביאה את הרמב"ם למסקנה, שחובת העדות מותנית בקיומה של תביעת עדות. כאמור, חובת העדות אינה עולה באופן ברור מן הפסוק, שאין בו ציווי עשה או לא תעשה. הפסוק מתאר רק מקרה, שבו אדם משביע את חברו על עדות שראה, כלומר תובע ממנו להעיד, ומתוך אותה סיטואציה נלמד החיוב להעיד. כיוון שכך, אין לנו אלא מה שמתואר בפסוק, דהיינו, תביעה של בעל הדין להעיד.⁶⁹

65. **שער משפט** (כח, ב) כותב, שאין צורך בתביעה לשם קיום החובה להעיד. חובה זו קיימת לדבריו, מכוח החובה להציל את ממון חברו. אולם, כל עוד לא שמע העד שחברו זקוק לעדותו, לא מוטל עליו ללכת ולמסור עדות בבית הדין. בפירוש זה הוא חולק על השולחן ערוך, שעל פי הרמב"ם חייב קיומה של תביעה לשם קיומו של החיוב.

66. **בית יוסף** חו"מ כה ד"ה ואינו חייב להעיד.

67. כך הקשה **במנחת חינוך** קכב, ג.

68. שם על פי דרשת הגמרא **בשבועות** לה, א.

69. הפסוק אמנם דן בשבועה. למרות זאת, אין צורך בשבועה כדי לחייב את העד להעיד, כפי שכתבו התוספות והרשב"א (לעיל בפרק העוסק במקור החיוב), וראה גם בדברי הנצי"ב (העמק שאלה סט, ב).

3. דין הכובש עדותו

תפיסת החיוב להעיד כחיוב משפטי, מעוררת את השאלה, מהי משמעותה המשפטית של החובה? ברור שלא ניתן לתבוע אדם בבית דין, על כך שנמנע מלהעיד. למרות זאת, המאירי⁷⁰ כתב שמי שידע עדות לחברו, ונמנע מלהעיד, חייב לפצותו על הנזק שנגרם לו, וכל עוד לא שילם הרי הוא פסול לעדות, "שתורת גולה חלה עליו עד ששייב".

משמעות נוספת, נוגעת לזכותו של בעל הדין לתפוס מנכסי העד. משמעות זו נובעת מדברי רש"י⁷¹ המתיר לאדם לתפוס משל זולתו, כאשר הזולת חייב לשלם לו בדיני שמים. דברי רש"י נאמרו אמנם לגבי חיוב לצאת ידי שמים, הנובע מדין 'קים ליה בדרכה מיניה', הקובע שאין בית הדין מחייב ממון אדם שכתוצאה מאותו מעשה התחייב עונש גופני. הפוסקים דנו בשאלה, האם ניתן יהיה להשליך את דבריו של רש"י אף על חיוב ממוני הנובע מן הנזק שנגרם עקב כבישת העדות?

לפי מהרש"ל⁷² אין לבעל הדין סמכות לתפוס משל העד, ואם תפס, מוציאים ממנו. לדבריו, אין להשוות בין החיוב הממוני שבו עסק רש"י, לחיוב הממוני הנובע מכבישת העדות. החיוב הממוני הנובע מכבישת העדות הוא לכל היותר בגדר 'גרמא', ואינו מן הדין. לעומת זאת, החיוב הממוני בדין 'קים ליה בדרכה מיניה' הוא חיוב גמור, אלא שאין התורה מטילה על האדם שני עונשים. כך כתב גם הש"ך⁷³. לעומתם, השבות יעקב⁷⁴ פסק שאם תפס בעל הדין משל העד, אין מוציאים ממנו, כיוון שהעד חייב מן התורה לשלם לו כדי לצאת ידי שמים.

4. בין חיוב בתשלומים לחיוב קרבן

המשנה במסכת שבועות⁷⁵ עוסקת בחיוב קרבן שבועת העדות וקובעת שחיוב הקרבן חל רק על שני עדים שנתבעו להעיד, נשבעו שאין הם יודעים עדות (כפרו), והתברר שידעו –

כפרו שניהן כאחד – שניהן חייבין, בזה אחר זה – הראשון חייב והשני פטור.

הגמרא⁷⁶ מסבירה מדוע עד אחד פטור מקרבן שבועת העדות –

דתניא: משביע עד אחד – פטור, ורבי אלעזר ברבי שמעון מחייב... והכא בהא קמיפלגי: מר סבר: דבר הגורם לממון כממון דמי, ומר סבר: לאו כממון דמי.

70. בית הבחירה בבא קמא נו, א בשם גדולי הדורות וההשלמה (ב"ק פו, א) בשם אביו.

71. רש"י ב"מ צא, א ד"ה רבא אמר אתנן אסרה תורה.

72. ים של שלמה ב"ק הכונס סימן ו.

73. ש"ך חו"מ כח, ב.

74. שו"ת שבות יעקב א, קמו.

75. משנה שבועות ד, ד.

76. שבועות לא, ב.

כלומר, כיוון שעד אחד אינו מחייב ממון ממש בעדותו, על אף שיש בכוחו לחייב שבועה, ואם הנתבע יימנע מלהישבע, ישלם, אין הכובש עדותו גורם הפסד ממוני ישיר, אלא עקיף ('גורם לממון'). כבישת עדות שאינה גורמת הפסד ממוני ישיר, אינה מחייבת קרבן.

ישנם אם כן שני חיובים אפשריים למי שכובש עדותו: חיוב ממון בידי שמים וחיוב קרבן. עד אחד פטור מקרבן כיוון שבכבישת העדות אין הוא גורם הפסד ממוני ישיר ('גורם לממון'), ושני עדים חייבים בקרבן כיוון שכבישת העדות גורמת נזק ממוני ישיר. עם זאת, על אף ההפסד הישיר שנגרם כתוצאה מכבישת העדות, גם שני עדים שכבשו עדותם פטורים מתשלומים בדיני אדם. מדוע? מה ההיגיון בכך שהפסד ישיר יצדיק חיוב קרבן, ולא יצדיק תשלומים?

על מנת לענות על שאלות אלו, עלינו להבין תחילה מהו הגורם המחייב קרבן ומהו הגורם המחייב תשלומים.

כאמור, הגמרא⁷⁷ אומרת שכבישת עדות של עד אחד היא בגדר 'גורם לממון', וחכמים סוברים שגורם לממון לאו כממון דמי. על כך הקשה הרשב"א,⁷⁸ מדוע עד אחד פטור מקרבן? הרי הפסד שהוא בגדר 'דבר הגורם לממון' הוא כנזק המוגדר בהלכה כ'גרמי',⁷⁹ וכיוון שנפסקה הלכה שהגורם נזק ב'גרמי' חייב בתשלומים,⁸⁰ עד אחד שכבש עדותו הרי הוא כמי שגרם נזק ב'גרמי', ומן הדין היה לראותו כמי שגרם נזק ישיר, ולחייבו קרבן על כבישת העדות! את השאלה מיישב הרשב"א, תוך שהוא מבחין בין קרבן שבועה לבין דיני הנזיקין: חיוב הקרבן חל רק על מי שבכוחו לחייב ממון בצורה ישירה, "שמאבד ממון ממש מחמת כפירה של זה". עד אחד לא יכול לחייב ממון בצורה ישירה, שכן חיוב הממון מותנה בסירוב הנתבע להישבע. לעומת זאת, החיוב הנזיקי בתשלומים חל גם על מי שגרם נזק בעקיפין. לכן, בדיני הנזיקין ניתן להטיל אחריות גם על הפסד שנגרם בעקיפין.

אם כך, תישאל השאלה, מדוע לא יחוייב עד שכבש עדותו לפצות את מי שעדותו יכלה לסייע לו? הסיבה לכך היא, שהחיוב להעיד יסודו במצווה מדין גמילות חסדים,⁸¹ ואין הוא בגדר חיוב משפטי. חיוב מסוג זה, אינו ניתן לתביעה בבית הדין.

לעומת זאת, הראב"ד⁸² יוצר זיקה בין חיוב העדים בקרבן לחיוב בדיני נזיקין. כשם שהגמרא פוטרת את העד על קינוי סוטה מקרבן שבועה (כיוון שהוא 'גורם דגורם') כך יש לפטור את המזיק בגורם דגורם לממון. לפי דרכו ניתן לחייב בתשלומים עד הכובש עדותו, כיוון שהגמרא⁸³ מגדירה אותו כגורם לממון.⁸⁴

77. שבועות לב,ב.

78. חידושי הרשב"א לשבועות, שם.

79. הרמב"ן [קונטרס דינא דגרמי (מהדורת מכון מערבא) עמ' קפב, ד"ה ואע"ג דקיימא לן כר"מ] אינו משווה בין שני הדינים. לדבריו, דבר הגורם לממון אינו כממון, אך דנים דינא דגרמי.

80. כתובות פו,א; שלחן ערוך חו"מ שפו, א.

81. רמב"ן, קונטרס דינא דגרמי (מהדורת מכון מערבא) עמ' קפו, ד"ה והיודע בעדות חברו ואינו מעיד לו.

82. הובא בספר התרומות נא, ו, ח.

83. כדלעיל הערה 77.

דבריו משקפים עמדה הרואה את חיוב העדות כחיוב משפטי לכל דבר ועניין, ומשום כך, ניתן לחייב את הכובש עדותו לשלם על ההפסד שנגרם עקב כבישת העדות. אמנם, לכל הדעות, מי שהוא רק בגדר 'גורם דגורם', פטור גם מקרבן, וגם מתשלומים. הדוגמה המובהקת ל'גורם דגורם' היא עדי קינני.⁸⁵ כידוע, דין אישה סוטה מחייב גם עדי קינני, שיעידו שבעלה קינא לה, והזהירה שלא תתייחד עם איש פלוני, וגם עדי סתירה, שיעידו שהאשה התייחדה בפועל עם מי שבעלה הזהירה שלא תתייחד עמו. על מנת שעדותם של עדי הקינני תגרום לחיוב ממוני נדרשים שני תנאים: שיהיו עדי סתירה, ושהאשה תודה שנתייחדה עם מי שבעלה אסר עליה להתייחד עמו. במקרה זה, האשה תפסיד כתובתה. כלומר, החיוב הממוני הנגרם עקב עדותם של עדי הקינני הוא עקיף אף יותר מן החיוב הנגרם עקב עדותו של עד אחד, היות ונדרש קיומו של תנאי נוסף, מעבר להודאת הנתבע, על מנת שיחול על הנתבע חיוב ממוני. משום כך, לכל הדעות אין לחייב את הגורם דגורם' שכבש עדותו לשלם על ההפסד שנגרם בעקיפין עקב כבישת העדות.

1. סיכום

במאמרנו בחנו את שאלת המקור לחיוב העדות, תוך כדי עיון בדרשות השונות לפסוק. צורת הלימוד מן הפסוק משפיעה על מידת חיובו של עד אחד, לדעת קצות החושן יש לחייבו להעיד, בכל אופן, משום השבת אבדה.

הראשונים אפיינו את המצווה בצורה שונה ומתוך כך נידונו במאמר השלכות הלכתיות: לדעת הרמב"ם החובה להעיד חלה רק לאחר שהעד נתבע על ידי בעלי הדין להעיד, ומכאן שהרמב"ם ראה בעדות מצווה שבין אדם לחברו. לדעת הרמב"ן מצוות העדות נושאת אופי של גמילות חסד, ולכן לא ניתן לחייב כובש עדותו בתשלומי נזיקין. לדעת הריא"ז וראשונים נוספים יש מקום לחייב עד שכבש עדותו בתשלומים.

במאמר נסקרה העדות כמצווה על ההיבטים השונים שלה.

ההלכה מטילה חובה על העד משעה שראה את העדות. החוק הישראלי החילוני,⁸⁶ לעומת זאת, אינו מטיל שום חובה על מי שראה עדות לבוא מעצמו ולהעיד. רק דרישה של אחד מהצדדים יוצרת חובה על העד לבוא ולמסור הידוע לו.

84. ראה בחידושי רבי עקיבא איגר חו"מ כח על דברי הש"ך ס"ק ב, שיש שיטה המחייבת עדים שכבשו עדותם גם בדיני אדם (כן פסקו רבנו ירוחם ב, ז [אך בספר קרית מלך ב (נד,ב) כתב שיש טעות בדברי רבנו ירוחם] וריא"ז (הובא בשלטי הגבורים ב"ק כד,א אות ב). ייתכן שאותם ראשונים סברו כראב"ד הנ"ל. גם הרי"ד בפסקיו (ב"ק צח,ב) מחייב את מי שכבש עדותו בדיני אדם משום דינא דגרמי, והוא גורס בגמרא ששני עדים פשיטא שחייבים משום שחייבים קרבן, הואיל וחייבים בדיני אדם.

85. על פי שבועות לב,א.

86. תקנות סדר הדין האזרחי תשמ"ד-1984, תקנה 178.

למעשה גם בתי הדין הרבניים אינם מסתמכים על מצפוננו של העד, ובמסגרת תקנות הדיון⁸⁷ מצויה הוראה על זימון העד על ידי בית הדין, בין אם אחד הצדדים דרש זאת ובין אם בית הדין עושה כן מיוזמתו.

ההבדל בין מערכות המשפט מתמצה אם כן בחובה המוטלת על העד, במצפוננו ובנפשו. לסיים, ראוי לבחון כיצד והאם בכלל משפיע הצו הדתי על העדים למסור עדותם, ועל מהלך מסירת העדות. האם הסיכוי לקבל עדות קשור למידת המחויבות למסור עדות, האם העדים נוהרים יותר בעדותם מחמת הצו האלוקי.

87. תקנות הדיון בבתי הדין הרבניים בישראל, תשנ"ג-1993, תקנה פ; תקנה פג.

